

İNGİLTERE DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
BELGELERİNE GÖRE : OSMANLI PADİŞAHI
ABDÜLHAMİT, 48 SAAT İÇİNDE KIBRIS'I
İNGİLİZLERE NASIL KİRALADI

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

Kıbrıs Antlaşması :

4 Haziran 1878'de Padişah Abdül Hamit'le İngiltere yönetimi arasında imzalanan ve aynı yıl 12 Temmuzda İngilizlerin Kıbrıs'ı işgal etmelerine yol açan "Kıbrıs Konvansiyonu" (*Cyprus Convention*) olarak anılan Savunma Antlaşmasının I. maddesi şöyle idi :

"Batum, Ardahan, Kars veya bunlardan herhangi biri Rusya tarafından (Türkiye'ye) geri verilmezse ve Rusya, Haşmetlû Padişahın Asya'da kesin Barış Antlaşmasıncı saptanan ülkelerinden bir bölüğünü bile ileride herhangi bir tarihte ele geçirmek deneyinde bulunursa, İngiltere, bu ülkeleri silâh gücüyle savunmada Haşmetlû Padişaha yardımda bulunmayı üstlenir. Buna karşılık olarak, Haşmetlû Padişah, yönetimde gerekli devrimleri daha sonra iki Devlet arasında anlaşmaya varılacağı biçimde uygulayacağı ve Bâbiâli'nin söz konusu bölgelerdeki Hıristiyan ve öteki uyruklarını koruyacağı yolunda İngiltere'ye söz verir. Haşmetlû Padişah, ayrıca, İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirmesi için gerekli ölçemleri (tedbir) alabilmesi için, Kıbrıs Adasının İngiltere'ce işgal edilerek yönetilmesini kabullenir".

Görüldüğü gibi Kıbrıs Antlaşmasında siyasal açıdan oldukça önemli hükümler vardı, çünkü bu antlaşma gereğince, İngiltere, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerinin bütünlüğünü Rusya'ya karşı korumayı resmen üstleniyordu. 1856 Paris Antlaşmasında üstlenilen Türkiye'nin ülke bütünlüğü güvencesi (garanti) geçersiz bir duruma geldiğinden, İngiltere, bu konuda tek başına davranmak zorunda

kalıyordu. Kıbrıs Antlaşması, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden J. W. Headlam - Morley ve W. J. Childs açısından¹ geniş ölçüde bir askerî üstlenme niteliğinde idi ve o sıralarda İngiliz yönetimi ve Parlamentosu bu denli üstlenmelere pek yanaşmıyordu. Gerçi Kıbrıs'ın koşullu olarak ve geçici bir süre için işgali İngilizlerce ikinci derecede önemli sayılıyordu. Onlarca asıl önemli olan, İngiliz etki ve yetkisini Türk ülkeleri üzerinde sürdürmek amacıyla Adayı bir üs olarak kullanmaktı. İngiliz etki ve yetkisi şu iki amaca yönelilecekti: 1. Rus saldırganlığına karşı savunma; 2. Küçük Asya (Anadolu)'daki yönetimde devrim yapılmasını sağlama.

İngilizleri Kıbrıs Antlaşmasını İmzalamaya Zorlayan Nedenler :

İngiliz yönetimini bu denli önemli davranışta bulunmaya zorlayan kimi nedenler vardı. Kıbrıs Antlaşmasının imzalanmasında başlıca rol oynayan İngiliz devlet adamlarından Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli) ve Lord Salisbury'nin yayınlanan anıları, bu nedenlere epeyi ışık tutmaktadırlar. Bununla birlikte, İngiltere Devlet Arşivindeki Dışişleri Bakanlığı dosyalarında² bu nedenleri aydınlatıcı pek az belge vardır. Hele bu konuda yapılan ilk görüşmeler hakkında hemen hemen hiç belge yok gibidir, çünkü o sıralarda Başbakan bulunan ve dışişlerde önemli rol oynayan Lord Beaconsfield, Dışişleri Bakanlığında hiç yararlanmamıştı. Lord Salisbury de Dışişleri Bakanı olunca, oldukça önemli yazışmalara özel olarak giriştiğinden, onun kaleme almış olduğu yazıların suretleri Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunmuyor. Örneğin, Lord Salisbury'nin İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Mr. Layard'la 1878 Nisanında yapmış olduğu yazışmaların suretleri İngiltere Dışişleri Bakanlığında yoktur. Oysa ki bu yazışmalara konu olan yazıların, onun amaç ve görüşlerine epeyi ışık serptiklerine inanılmaktadır³. Lord Salisbury Dışişleri Bakanlığında ayrıldıktan sonra, Kıbrıs Antlaşmasıyla ilişkin oldukça önemli İngiliz davranışının tüm nedenleri konusunda, gerek onun yerini alan Bakanı, gerekse Dışişleri Bakanlığı işgüderlerini (memur) ay-

¹ İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri FO. 371/9897/C 19108, J. W. Headlam - Morley ve W. J. Childs'ın 4. 12. 1924'de kaleme aldıkları andırı.

² *Public Record Office, Foreign Office* dosyaları, siyasal FO. 371.

³ Bu konuda aydınlatıcı ek bilgi için, Londra'da, *British Museum*'da bulunan Layard belgelerini incelemek gerektir.

dınlatıcı herhangi bir belge bırakılmamıştır. Bakanlıkta, ancak yayınlanmak amacıyla kaleme alınmış, 30 Mayıs 1878 tarihli yazının sureti bulunmuştur.

Bununla birlikte, 1878 yılı ilkbaharındaki genel siyasi durum iyi biliniyor. Rusya, Türkiye'ye karşı savaşa girerek onu yenilgiye uğratmış; 1878 yılı Şubatında Rus ordusu İstanbul kapılarına dayanmıştı. Bunun üzerine İngiltere yönetimi, Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Asya'daki İngiliz çıkarlarını korumak için alınması gerekli ölçemleri (tedbirleri) düşünmek zorunda kalıyordu. Uzun kararsızlıktan sonra, ilk ölçem olarak İngiliz donanmasına Boğazlardan geçmesi ve İstanbul dolaylarında demirlemesi buyruğu veriliyordu. 13 Şubatta İngiliz donanması İstanbul'a varıyor; 3 Martta Türkiye ile Rusya, Aya Stefano ön antlaşmasını imzalıyordu. Bu antlaşmanın koşulları İngiltere'ye bildirilmemekle birlikte, içeriliği çok geçmeden öğreniliyordu. Bunlar, İngilizlerin kabullenecekleri koşullar değillerdi.

Aya Stefano Antlaşmasında, Avrupa'da, Adriyatik ve Ege denizlerine dek uzanacak bir büyük Bulgaristan kurulması kabul ediliyordu. Bu, Rusya'nın Balkanlara, İstanbul'a ve Boğazlara egemen olması anlamına geliyordu. Asya'da da Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesi kabul ediliyordu. Bu da Karadeniz'i bir Rus gölü biçimine getirecek ve Asya Türkiye'sini Rus etki ve istilâsına açık bırakacaktı. Bu nedenlerden ötürü, İngiltere yönetimi, Aya Stefano Antlaşmasının büyük devletlerden oluşacak bir konferansca incelenmesini talep ediyordu. Antlaşmadaki hemen her hüküm, 1856 Antlaşmalarını değiştirdiğinden, İngiltere bu konuda sağlam basıyordu, çünkü 1856'da kurulan Avrupa düzeninin, öteki yanların görüşleri alınmadan herhangi bir yanca değiştirilmeyeceği esas olarak kabullenilmişti.

Bir konferans çağrılın veya çağrılmasın, İngiliz yönetiminin, Aya Stefano Antlaşmasında karşı çıktığı hükümleri esaslı biçimde saptaması gerekiyordu. O sıralarda İngiltere'nin Hindistan Bakanı bulunan Lord Salisbury, 21 Mart 1878'de Başbakan Lord Beaconsfield'e gönderdiği yazıda, İngiliz dileklerinin neler olması gerektiği konusunda görüşlerini kısaca bildiriyordu. Lord Salisbury, Rusya'nın Asya'da ülke koparmasına savaş tehdidiyle karşı konulmasını önermiyor, ama buna karşılık olarak, İngiltere'nin tazmini için "örneğin Lemnos ve Kıbrıs'ta İngiltere'ye deniz üssü sağlanmasını; İskenderun denli bir limanın geçici bir süre için bile olsun, moral etkinlik açısından İngilizlerce işgal edilmesi gerektiğini" öne sürüyordu.

Bu arada İngiliz Kabinesi, 27 Martta önemli bir toplantı yapıyordu. O sıralarda İngiltere Dışişleri Bakanı bulunan Lord Derby, bu toplantıyı şöyle anlatır:

“Başbakan, Kabine toplantısında bize hitaben yaptığı konuşmada, barışın bocalama ile sağlanamayacağını; olağanüstü bir durumun meydana geldiğini ve her devletin kendi kaynaklarına başvurması gerektiğini; güç dengesinin Akdeniz’de bozulmuş olduğunu; olağanüstü durum ilân eden bir bildirme yayımlayarak orduyu seferber edeceğini ve aynı zamanda Kıbrıs ile İskenderun’u işgal etmek için Hindistan’dan asker göndereceğini; böylece Ermenistan’daki (Rus) işgalini etkisiz bırakacağını bildiriyor; bu davranışla, İngiltere’nin İran Körfezindeki etkisinin sürdürüleceğini ve Asya’nın anahtarı olan mevzilerin İngilizlerin elinde olması gerektiğini sözlerine ekliyordu. Cairns ve Salisbury Başbakanı destekliyor, her ikisi de, önerilen plândan bilgileri olduğunu ve bunu Başbakanla en ince ayrıntılarına dek incelemiş olduklarını sözleriyle kanıtlıyorlardı. Kabinenin öteki üyeleri Başbakanı çekinerek destekliyorlar; ben ise buna karşı çıkıyordum”⁴.

Kıbrıs’ın İngilizlerce İşgali Önerisi İlkın Nasıl Öne Sürüldü :

İngiliz gizli belgelerinden anlaşıldığına göre, Kıbrıs’ı işgal önerisi çok daha önce, Hint ordusunu Akdeniz’e gönderme plânıyla ilişkin olarak öne sürülmüş ve Türkiye’ye karşı doğrudan saldırganlığa girilerek Ada’nın sinsi biçimde elde edilmesi düşünülmüştü. Lord Derby’nin görevinden çekilmesine neden oluşturan işte bu plândı; ama bunu izleyen aylarda, plân esaslı biçimde değiştirilmiş; o sırada Dışişleri Bakanı atanan Lord Salisbury’nin elinde melodramatik etkinliklerinden ayıklanarak, Bakanın Doğu siyasetinin çekirdeği biçimine konulmuştu. Lord Salisbury’ye göre, Aya Stefano Antlaşmasına ve Rus gücünün büyük ölçüde yayılmasına karşı İngiliz tutumunun yarattığı sorun, Avrupa ve Asya sorunu olmak üzere ikiye ayrılıyordu. İngilizlere bakılacak olursa, Lord Salisbury, her iki sorunda eşit karar ve ileri görüşlülükle davranmıştır. Onun Avrupa sonuruyla ilişkin

⁴ Moneyppenny and Buckle, *Life of Benjamin Disraeli* (Lord Beaconsfield), (Benjamin Disraeli’nin Hayatı) C. VI.

önerileri, 29 Mart 1878 tarihli yazısında önemle öne sürülmektedir. Bu yazısında, Lord Salisbury, bir Büyük Bulgaristan yaratılmasına karşı gördüğü nedenleri açıklıkla öne sürer. Büyük Bulgaristan konusunda İngiltere yalnız değildi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğunca destekleniyordu. Dolayısıyla bu konuda Lord Salisbury'nin davranışları başarıyla sonuçlanıyor; bu başarısı 30 Mayıs 1878'de Rusya ile imzalanan anlaşma ile doruk noktasına ulaşıyordu.

Asya sorunu, Avrupa sorunundan çok değişikti ve bunda İngiltere tek başına davranmak zorunda idi. Asya sorunuyla ilişkin siyasa 1878 yılı Nisan ve Mayısında Lord Salisbury'nin kafasında olgunlaşıyordu. Bu siyasa, o sıralarda İstanbul'a yeni atanan İngiltere Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderilen seri mektuplarda ve Başbakan Lord Beaconsfield'in Kraliçe Victoria'ya gönderdiği yazılarda açıklanmaktadır. Bu yazılardan anlaşıldığına göre, Rusya'nın Kars ve Batum'u ele geçirmesini bir savaş nedeni yapmak görüşüne karşı çıkılıyordu. Lord Salisbury, 3 Haziran 1878'de Henry Elliot'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu :

“...Avusturya ile yaptığımız yazışmadan doğan ve bize açık görünen ilk nokta, Türkiye'nin Asya ülkeleri konusunda o devletten yardım görmeyeceğimizi gösteriyordu. Avusturya'nın bu denli davranışı olağan dışı değildi, ama bizi, Kars ve Batum için savaşa girmeye anık (hazır) olup olmadığımız konusunda karar vermeye zorluyordu. Böyle bir savaşa girmeyi dilemiyorduk, çünkü Kars ve Batum'u aldığımız zaman, onları savunamayacaksak, hiçbir şey yapmamış sayılacaktık. Türk İmparatorluğunun geriye kalan bölümü adına, Türkiye'nin Kuzey-Doğu sınırını savunmaya kalkışsak, bu ülkeler, zaten ilk bakışta sonucu kuşkulu bir savaşı gerektirecek kadar değerli mi idiler? Bize başka bir devlet de yardımcı olsa, sorun değişik bir biçim alabilirdi; ama yalnız kaldığımızı göre, Ermenistan'daki (Rus) istilâlarına karşı savaşa gireceğimize, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerini koruyacak ölçemler (henüz bütünlenmedi) almayı daha uygun bulduk”⁵.

Ortadaki sorun, Rus saldırganlığıyla ilişkin tehlikeyi önleyici başka bir araç bulmaktı. Bu da, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerini

⁵ Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert, Marquis of Salisbury* (Salisbury Markisi Robert'in Hayatı), C. II.

savunmak amacıyla İngiltere ile Türkiye arasında bir ittifak kurmakla olanaklı idi; ama bu ittifakın etken olabilmesi için ya Asya toprakları üzerinde veya bu topraklara yakın bir yerde İngiliz ordu ve donanmasının bir üssü bulunması gerekiyordu. Böyle bir üs de Kıbrıs'tan başka nerde bulunabilirdi? Lord Salisbury'nin 2 Mayıs 1878'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderdiği şu yazı oldukça ilginçtir:

“Rusların Kars'ta bulunuşları, İran, Irak (Mesopotamya) ve Suriye'nin, bakışlarını Kuzeye çevirmelerine neden olacak. Daha sonra bu ülkelerde Rus yandaşı bir parti doğacak –düzensizlikler başgösterecek– ve Bâbîâlî'nin yönetici cılız gücü gereğinden çok gerilecek. Bunu bir karışıklık izleyecek. Ruslar Bâbîâlî'yi güçsüz bırakarak Osmanlı illerini Rus etkisi altına almak için bu durumdan yararlanmaya çalışacaklar. Bu parçalanmaya ancak İngiltere'nin orada varlığı engel olabilir. Bâbîâlî'yle bir savunma paktı yapabileceğimiz ve onun Asya'daki İmparatorluğunu Rusya'nın saldırılarına karşı savunmasına yardımcı olabileceğimiz görüşündeyim; ama bu konuda kesinlikle söz söyleyemem, çünkü görüştüğüm iş arkadaşlarım bu konuda benimle oйдаş olmakla birlikte, Kabinenin bunu oylayacağına emin değilim. Böyle bir ölçemin (tedbir), Rusya'nın daha çok saldırganlıkta bulunmasını önleyeceğini ve korktuğum gibi, Batı Asya sakinlerinin Rusya'ya doğru yönelmelerine bir set çekeceğini sanıyorum; ama bu denli bir üstlenmeyi güçlendirmek veya değerlendirmek için Levant'ta (Doğu Akdeniz) bir limana sahip olmak kesinlikle gerekmektedir. Bu denli koruyuculuğu Malta gibi uzak bir üstten uygulamaya çalışmak gülünç olacaktır”⁶.

9 Mayıs'ta gönderdiği yazıda ise şöyle diyordu:

“Türk, kendi toprakları üzerindeki Rus ordusundan kurtulur kurtulmaz, Asya'daki İmparatorluğunun bütünlüğünü korumak sorununu çözümlenmek zorunda kalacaktır... Yalnız kendi gücüne güvenirse, kimse onun direniş gücüne inanmayacaktır. Çoğu kez yenilgiye uğratılmıştır. Araplarla Asyalılar, geleceğin adamı olarak Rusa bakacaklardır. Türk'ün

⁶ A.g.e., s. 266 vd.

tek çaresi, büyük bir devletin bağlaşığı olmaktadır – o devlet de İngiltere’dir. İngiltere böyle bir bağlaşmaya yanaşabilir mi? Bu konuda henüz güvenlikle konuşamam, ama yanaşabilir kanısındayım. İngiltere için Asya Türkiye’sinin sorunu, Avrupa Türkiye’sinin sorunundan çok değişikdir. Asya Hıristiyanları için olanaklı tek değişiklik, doğrudan Rus yönetimine tabi olmaktadır. Özerklik – genç ve mücadeleci uyruklar v.s. – söz konusu olamaz; ama doğrudan Rus yönetimi altında olmaktan kimse hoşlanmıyor; hele değişik usulleri olan Hıristiyanlar için Rus yönetimi, akla gelecek yönetimlerin en zorbasıdır. Dahası, Hıristiyanlar adına bile olsa, Rusların daha çok ilerlemelerine direnmede İngiltere’yi hiçbir insanlı duygu engelleyemez. Zaten Asya Türkiye’sindeki nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olup, Türk yönetimini, bizim yönetimimiz dışında, öteki herhangi bir Müslüman yönetimi kadar hoş görüyorlar. Sonra, Avrupa Türkiye’sindeki illerde Rus etkisi oranla olanak dışı ve dolaylı bir kötü durum sayılabilirken, onun Suriye ve Mesopotamya (Irak) üzerindeki etkisi oldukça utandırıcı bir durum yaratacak ve Bağdat’ın Bombay’la ilişki kurması üzerine, bizim Hindistan üzerindeki etkimizi daha da güçleştirecek. Dolayısıyla, İngiltere’nin bu denli bir savunma paktı imzalamayabileceği sonucuna varacağı konusunda umutsuzluğa kapılmıyorum. Ama bu amaçla, daha önce de dediğim gibi, İngiltere’nin Malta’dan çok daha yakın bir yerde bulunması kesinlikle gerekmektedir ve bundan kaçınılamaz”.

Başbakan Lord Beaconsfield de 5 Mayıs 1878’de Kraliçe Victoria’ya şu yazıyı gönderiyordu:

“Bâbîâlî, Kıbrıs’ı Majestenez verirse ve aynı zamanda İngiltere, Türkiye ile bir savunma paktı imzalayarak Asya Türkiye’sini Rus istilâsına karşı koruyuculuğu altına alırsa, Akdeniz’deki İngiliz gücü o bölgede salt biçimde genişleyecek ve Majestenezin Hindistan İmparatorluğu büyük ölçüde güçleşmiş olacaktır. Kıbrıs, Batı Asya’nın anahtarıdır. Böyle bir anlaşma, Avrupa Türkiye’sini de büyük ölçüde güçlendirecek ve bir tüm olarak Türkiye, savaştan önceki durumuna oranla, Rusya’ya karşı daha güçlü bir engel

olacaktır. Bu siyasa uygulanırsa (ve uygulanmalıdır), Majestenizin İmparatorlar-arası koalisyondan da korkmaya bir neden olmayacaktır. Bu anlaşma, Majestenizin Hindistan İmparatorluğunu İngiltere ile birleştirecektir. Lord Beaconsfield yakında huzurunuzda kabul edileceğinden, bu önemli konunun görüşülmesini o güne dek erteleyecektir”⁷.

Abdül Hamit, Kıbrıs'ı 48 Saat İçinde İngiltere'ye Nasıl Kiraladı :

Türkiye ile İngiltere arasında bir savunma paktı imzalanması projesini İngiliz Kabinesi 16 Mayıs 1878'de onaylıyor; aynı gün kaleme alınarak İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderilen yazıda şöyle anlatılıyordu:

“İki koşul gerekli görülüyor: savunma paktımızın herhangi bir değeri olabilmesi için, işlerimizdeki ayrılıklar bizi engellememeli; Asya'da uyanık davranarak yardımda bulunabilmemiz için bize her çeşit kolaylık gösterilmelidir. Birinci amacı yerine getirebilmemiz için, Bâbîâlî, Asya'daki Hıristiyanların iyi biçimde yönetilecekleri konusunda antlaşmada (Aya Stefano) Rusya'ya verilen güvence gibi bize güvence vermeli ve bu yerine getirilmez ve suistimal olursa, Bâbîâlî'ye öğüt vermek veya onu kınamak için bize özel ayrıcalık hakkı tanınmalıdır. İkinci amacı gerçekleştirebilmemiz için, Bâbîâlî bize Kıbrıs'ı işgal yetkisi vermelidir. Kıbrıs'ın işgalimizde bulunması, Anadolu ve Suriye'ye yakınlığı bakımından çifte yararlı olacak; açıktan açığa düşmanca davranışta bulunmadan ve Avrupa'nın barışını bozmadan, savaş gereçlerini ve gerekirse Anadolu ve Suriye'deki askerî hareket için gerekli askerleri bir yerde toplamamıza yardımcı olacak; öte yandan, ana topraklar üzerinde bize üs verilmesinin öteki devletler arasında yaratacağı kıskançlığa yol açmayacaktır. Kıbrıs'ı Bâbîâlî'ye karşı düşmanca davranışlarda veya Türkiye'nin bölüşülmesine yol açacak bir biçimde kullanacak değiliz. Onu, Asya İmparatorluğunu Rusya'ya karşı savunmayı üstlendiğimiz anlaşmanın çerçevesi içinde işgalimizde bulunduracak; bunun, Rusların Ermenistan'daki istilâla-

⁷ *Life of Lord Beaconsfield* (Lord Beaconsfield'in Hayatı), C. VI. s. 291.

rının bir sonucu olduğunu; Rus saldırganlığı sona erer ermez, savunma paktımızın ve Kıbrıs'ı işgalimizin sona ereceğini kesinlikle şart koşacağız".⁸

1878 yılı Mayısının sonuna doğru bunalımlı bir durum meydana geliyordu. Kıbrıs Antlaşması, Lord Salisbury'nin ve belki Lord Beaconsfield'in aklında tüm durumun anahtarı olarak görülüyordu. Avrupa sorununda Rusya ile yapılmakta olan anlaşma bütünlenmek üzere olmakla birlikte, anlaşmanın Asya ile ilgili bölümünde bir anlaşmaya varılmadan önce imzalanamıyordu. Asya projesi başarısızlığa uğrarsa, Berlin Kongresinin dayanağı olan tüm plân suya düşmüş olacaktı. Bu durum, 23 Mayıs'ta Mr. Layard'a telyazısıyla gönderilen resmî yönergeden anlaşılmaktadır. Kıbrıs Antlaşmasıyla ilişkin öneriyi kabullenmesi için Padişah Abdülhamit'e 48 saat süreli bir kesin öneri (ültimat) verilmişti. Bunu kabullenmezse, İngiltere, dostluğunu geri çekecek ve bunun sonucu olarak tüm Osmanlı İmparatorluğu bölüşülecekti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderilen yönerge şöyle idi:

"Padişaha, Asya'daki ülkelerinin geleceğini güvence altına alabilmek için oldukça gizli olarak şu savunma antlaşmasını öneriniz: Gelecekteki herhangi bir tarihte, Rusya, Padişahın kesin Barış Antlaşmasıyla saptanan Asya'daki ülkelerinin herhangi bir bölümünü ele geçirmeye çalışırsa, İngiltere, bu ülkeleri silâh gücüyle savunmada Padişaha yardımcı olacaktır. Buna karşılık olarak, Padişah, Bâbiâli'nin Ermenistan'daki Hıristiyan uyruklarının yönetiminde gerekli devrimleri, daha sonra iki devlet arasında anlaşmaya varılacağı biçimde uygulamak konusunda İngiltere'ye söz verir ve İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirmesi yolunda gerekli ölçemleri alabilmesi için, Kıbrıs adasının İngiltere'ce işgal edilerek yönetilmesini kabullenir. Kıyıya yakın bir yerde güçlü bir üssü yoksa, İngiltere'nin Suriye ve Anadolu'yu gerektiği biçimde koruması; bu iki ülkenin istilâya uğramalarına fırsat vermemesi veya oralarda patlaması olanaklı ayaklanmayı etkisiz bırakması için gerekli asker ve savaş gerecini tam zamanında biriktirmesi olanak dışıdır. İngilizlerin Kıbrıs'ta bulunmaları, Padişahın, Suriye ve Irak'ta son

⁸ *Life of Lord Salisbury* (Lord Salisbury'nin Hayatı), C. II, s. 269.

olaylardan sonra epeyi sarsılan yetkisini daha çok güçlendirecektir. İngiltere, Bâbîâlî'yi daha yoksul bir duruma düşürmeyi dilemediğinden, Ada'nın yıllık gideri karşılandıktan sonra geriye kalan gelirini ona vermeye hazırdır. Bu ittifak antlaşması, Rusya'nın Kars ve Ermenistan'da istilâ ettiği öteki ülkeleri geri vermemesine bağlı olacaktır. Bu ülkeler geri verilirse, Kıbrıs boşaltılacak ve bu antlaşma sona erecektir. Bu koşulların ivedilikle kabulü için tüm gücünüzü harcayınız. Bu antlaşmanın, Padişahın ordusuna er sağlayan Asya Türkiye'sini güvenlik altına aldığına değininiz ve Padişah, İngiltere'nin iyi niyetinden yararlanmayı sürdürmeyi dilerse, koşulların ivedilikle kabulü gerektiğini bildiriniz. Şimdiki fırsat yitirilirse bir kez daha asla tekrarlanamaz. Rus ordusunun İstanbul'dan çekilmesine, özerk Bulgaristan'ın ya Balkanların Kuzeyine sıkıştırılmasına veya büsbütün ortadan kalkmasına yol açacak bir anlaşma imzalamak üzereyiz. Padişah, yukarıdaki koşulları kabullenmezse, bu görüşmeler derhal yarıda kesilecek ve bunun sonucu olarak İstanbul istilâ edilecek, İmparatorluk bölüşülecektir. Padişahı, yalnız Rusların değil, öteki devletlerin de diledikleri bu kötü durumdan ancak İngiltere'nin dostluğu kurtarabilir; ama Padişah, İngiltere'ye, Asya'daki İmparatorluğunu bu koşullara dayanan bir ittifak gereğince korumasına izin vermezse, İngiltere her türlü yardımdan vazgeçecektir. Pazar akşamından geç olmamak üzere, bu koşullara dayanan yazılı bir üstlenme vermesi gerektiği konusunda Padişahı uyarınız ve bu konuda salt gizlilikle davranınız”.

25 Mayıs 1878, Pazar günü, Mr. Layard, Lord Salisbury'ye gönderdiği karşılıklı, Padişahın önerilen antlaşmayı kabullendiğini bildiriyor; Lord Salisbury de, 30 Mayıs'da Rusya ile gizli bir anlaşma imzalıyordu. Bu anlaşmada o sıralarda bellisiz olan şu paragraf Kıbrıs Antlaşmasına değiniyordu:

“Majeste Kırılçe Yönetimi (İngiltere), Rus İmparatorunun Batum limanını işgal etme ve Ermenistan'da fethettiği ülkeleri koruma dileğine karşı çıkmamayı kabullenmekle birlikte, Rus sınırının bu biçimde genişletilmesinden, ileride, Asya Türkiye'sindeki nüfusun düzenini tehdit edici tehlikeler

başgöstermesi olasılığını kendi kendilerinden gizlemiyorlar. Ama Majeste Kırالیçe Yönetimi, bundan böyle büyük ölçüde İngiltere'ye düşecek olan (*d'une mesure speciale*) Osmanlı İmparatorluğunu bu tehlikeye karşı koruma görevinin, Avrupa'yı yeni bir savaşın felâketine sürüklemeyecek biçimde yerine getirilebileceği kanısındadır”.

Kıbrıs Antlaşmasıyla ilişkin kimi küçük noktalar telyazışması sonunda düzeltildikten sonra, Mr. Layard, 4 Haziran 1878'de antlaşmayı imzalıyordu. Bu arada Lord Salisbury, İngiliz yönetiminin bu denli bir antlaşmayı imzalamasının nedenlerini açıklamaya çalışan uzun bir yazı kaleme alarak Mr. Layard'a gönderiyordu. Kendi eliyle yazdığı bu yazı, 30 Mayıs'da – yani Padişahın antlaşmayı kabulünden çok sonra–bütünlenmişti; ama aynı gün gönderilmediği ve antlaşmanın imzalandığı günden sonra İstanbul'a ulaştığı anlaşılıyor. Lord Salisbury'nin Mr. Layard'a gönderdiği yazının özeti şöyledir:

“Bir süreden beri İngiltere ile Rusya arasında yapılan görüşmelerde, Avrupa Türkiye'siyle ilişkin Aya Stefano Antlaşması maddeleri, öteki Avrupa devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarıyla bağdaşır biçimde değiştirilecektir; ama bunlar Asya Türkiye'sini kapsamıyacaktır. Rusya, Bâbîâli'nin kendine verdiği Batum'dan ve Araksların Kuzeyindeki istihkâmlardan çekilmeyi dilemiyor. İngiliz yönetimi, bu durumun Osmanlı İmparatorluğunun Asya ülkeleri ve bu ülkelerdeki durumdan etkilenen İngiliz çıkarları üzerindeki etkinliklerini inceliyor. İngiliz yönetimi bu durum önünde ilgisiz kalamaz. Osmanlı yönetiminin yenilgiye uğratılması tüm İmparatorluğun çökmesine yol açabilir. Rusya; Batum, Ardahan ve Kars'ı geri vermezse, bu, Bâbîâli'nin Asya'daki ülkeleri üzerinde Rus etkisinin genişlemesine yol açacaktır. Bu durum Doğu'daki çıkarlarımızı etkileyebileceğinden buna izin veremeyiz. Bununla birlikte, Bâbîâli'ye yitirdiği ülkeleri geri kazandırmak için pahalıya mal olacak bir savaşı üstlenemeyiz; ama Türkiye, illerini koruyacak güçlü bir devletin yardımına gereksiniyor. Bu devlet de, iki koşulla ancak İngiltere olabilir. Koşullardan biri, Asya ülkelerindeki yönetimde devrim yapmalı; ikincisi, Anadolu'ya yakın yerde bir İngiliz üssü kurulmalıdır”.

Yazının son kısmı, yukarıda aynen verilen Kıbrıs Antlaşmasının I. maddesinde olduğu gibidir.

Kıbrıs Antlaşmasına ek olarak 1 Temmuz 1878'de şu altı madde kabul ediliyordu:

- “a) Kıbrıs'ta İslâm dinsel yargıtayı (mahkemesi)'nin çalışmaları sürdürülecek;
- b) Evkaf mülkü yönetilecek;
- c) Kıbrıs giderinden artan gelir Bâbîâlî'ye ödenecek;
- ç) Kıbrıs'taki Osmanlı hanedanı veya Devletine ait araziye Padişah satabilecek veya icar edebilecek⁹;
- d) İngiliz yönetimi, kamu amaçları için arsa istimlâk edebilecek, (ve büyük siyasal önemi olan)
- e) Rusya, son savaşta fethettiği Kars'ı ve Ermenistan'daki öteki ülkeleri Türkiye'ye geri verirse, Kıbrıs Adası İngiltere'ce boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli Antlaşma sona erecektir”.

Anlaşılan, Kıbrıs Antlaşması kaleme alınırken, bu son madde yanlışlıkla gözden kaçmıştı; ama 23 Mayıs 1878 tarihli telyazısında buna değinilmektedir.

İngiliz - Fransız İlişkileri ve Kıbrıs :

Kıbrıs Antlaşması konusunda büyük gizlilikle davranılmıştı; ancak Lord Salisbury'nin Kont Shouvalov'a biraz bilgi verdiği sanılmaktadır. 7 Temmuz 1878'de, Berlin Kongresi sona ermeden biraz önce, Lord Salisbury, Paris'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Mr. Waddington'a gönderdiği resmî ve gizli bir yazıya antlaşmanın suretini de ilâştiriyordu, çünkü Kıbrıs'ın İngilizlerce işgalini Fransızların Suriye'deki imtiyazlı durumlarına bir tehlike olarak görmeleri olasılığı vardı. Lord Salisbury bu yazıda şöyle diyordu:

“Mısır'ı işgal etmesi veya hiç olmazsa Süveyş Kanalının sınırlarını ele geçirmesi için Majeste Kraliçe Yönetimine (İngiltere) birçok yanlardan sürekli önerilerde bulunulduğunu Ekse-lânsınız iyi biliyorlar. Böyle bir davranış İngiliz çıkarlarına

⁹ 3. 2. 1879'da Bâbîâlî, yılda 5.000 sterlin tutarında bir ödeme karşılığı olarak bu koşuldan vazgeçiyordu.

karşı olmayabilir ve maddî bir güçlük yaratmayabilir; ama Majeste Kıraliçe Yönetimi böyle bir siyasaya asla yanaşmamıştır. Bu denli bir davranışın Fransız kamusunca hoş karşılanmayacağı yolunda Fransız yönetimince uyarılmış bulunuyoruz. Biz, bugünkü koşullar içinde onların bu denli karşı çıkmalarını (itirazlarını) akla yakın (makul) buluyoruz. Dolayısıyla, Majeste Kıraliçe Yönetimi, o denli tüm önerilere kulaklarını tıkamıştır. Aynı biçimde, Suriye kıyısında İskenderun denli bir limanı işgal etmeye üstelenmiştir, ama, böyle bir davranışın, ne kadar dikkatle uygulanırsa uygulansın, halkların bugünkü duyguları gözönüne alınırsa, Batı Asya'da toprak elde etme çabası olarak yanlış biçimde açıklanacağını sezdi ve kendi düşüncelerinde olmayan düzenler çevirmekle suçlandırılmayı dilemedi. Bu nedenle, İngiliz yönetimi, yararları daha az olan ama gene de amaca yardım eden ve yukarıda sözünü ettiğim aksaklıkları olmayan bir üssü geçici bir süre için işgali Padişah'tan kabul etmeyi yeğ tutmuştur. İşgalin ne kadar süreceğini önceden tahmin etmek olanaksızdır, ama Majeste Kıraliçe Yönetimi, Rus devlet adamlarının, elde ettikleri ülkenin pahalı ve verimsiz olduğuna kani olarak ve bu ülkeleri daha çok fetihlere girişmede bir sıçrama tahtası gibi kullanmakla ilgili plânların boşuna olduğunu anlayarak, yararsızca fethedilen bu topraklardan vazgeçeceklerini umut eder"¹⁰.

Mr. Waddington, bu yazının içindekilerini Fransız yönetiminin dikkatine sunarken, Suriye'deki Fransız çıkarlarının önemine değiniyor ve Lord Salisbury'nin, "gerek Mısır'ın, gerek Süveyş Kanalı kıyılarının, gerekse Asya kıt'asında herhangi bir ülkenin edimsel biçimde işgaline yönelik bir siyasaya" kendi yönetimi adına karşı çıktığını belirtiyordu.

İngilizlerin Kıbrıs'a Çıkışları :

Kıbrıs Antlaşması 8 Temmuz 1878'de kamuya duyurulduktan hemen sonra, Lord John Hay komutasındaki bir İngiliz filosu Lârnaka limanında görünüyor; adanın yönetimi 11 Temmuzda resmen İngilizlere devrediliyordu. Kıbrıs Antlaşmasının yayınlanması ve Kıbrıs'ın ivedilikle işgali, İngiltere'de olduğu kadar dünyanın öteki yerlerinde

¹⁰ *State Papers* (İngiliz Devlet Belgeleri), C.LXIX, s. 1347.

de sansasyon yaratıyordu. Genellikle İngiliz kamuoyu görünürde bu antlaşmayı onaylıyordu; ama uzun süren siyasal bunalım sırasında ulusalcılar (Nasyonalist) gürültü koparıyorlardı, çünkü Kıbrıs Antlaşması açıklanmadan önce Berlin uzlaşmasının öteki bölümlerinden memnun görünmüyorlardı. İngiltere Başbakanı Lord Beaconsfield'in "onurlu bir barış" sağlandığını iddia etmesine büyük ölçüde yardımcı olan Kıbrıs Antlaşması idi; ama Liberal Parti önderlerinden (Türk düşmanı) Gladstone, bu antlaşmayı "çılgnlık" olarak niteliyordu. Bununla birlikte, 20 yıl önce İyonya Adalarının (Yedi Adalar) gönüllü olarak Yunanistan'a verilmelerini İngiltere'nin siyasal çürüklüğüne atfeden Prens Bismarck, Kıbrıs Antlaşmasını alkışlıyordu.

İngilizler Daha Önce de Kıbrıs'a Göz Dikmişlerdi :

İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesiyle ilişkin öneri yeni değildi. Osmanlı-Rus bunalımı hiç başgöstermese bile, İngiltere'nin Doğu Akdeniz (Levant)'deki durumunu güçlendirmek, Suriye ve Irak'taki gelişmeleri uygun bir yerden izlemek ve böylece Hindistan yolunu güvenlik altında tutmak istiyeyeceği İngiliz gizli belgelerinden saptanmaktadır. 1830 yılından Süveyş Kanalı'nın açıldığı tarihe dek, Akdeniz'den İran Körfezine kadar uzanarak Hindistan'la sür'atli ulaştırma hatları sağlayacak bir demiryolu kurulması sorunu vakit vakit İngiliz yönetiminin dikkatini alıyordu. 1830 ile 1840 arasında bu proje yeni ve çekici bir plân olarak kabul ediliyordu. 1835'te İngiliz yönetimince görevlendirilen General Chesney ve Fırat Mesaha Araştırma Ekibi, demiryolunun izleyeceği istikameti çizmişti. Bu proje, 1830 ile 1840 arasında, İngiltere Parlâmentosunda çoğu kez görüşülmüş, bu konuda basında birçok yazılar yayınlanmış ve İngiliz kamusunun düşünüy (hayalini) fethetmişti.

Lord Salisbury ve Lord Beaconsfield, Lemnos veya Kıbrıs'ta bir deniz üssü bulundurmanın önemini çoktan kavramışlardı. Lemnos veya Kıbrıs'da bir deniz üssüne sahip olmak ve İskenderun'u geçici bir süre için işgal etmek, özellikle Lord Salisbury için yeni bir görüş değildi. Doğu denizlerinde İngiltere'nin etkisini sağlamakta araç olacak stratejik bir yerin ele geçirilmesi sorunu, 1878 yılı Mart ayında İngiliz Kabinesini çok uğraştırıyordu. Aynı sorun, çok daha önceden Lord Salisbury'nin düşüncelerine egemen olmuştu. Bir yıldan çok bir süre önce Lord Salisbury İstanbul'da iken, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi halinde bunu alınması gereken bir ölçem olarak

tartışmıştı. İngiliz istihbarat servisinde görevli olan ve o sıralarda İstanbul'da bulunan çok güvendiği Albay Home, bu amaçla Kıbrıs'ı önermişti – veya kendi aralarında görüşürlerken Kıbrıs söz konusu edilmişti –. Bu görüşte o kadar ileri gidilmişti ki, Lord Salisbury, ona, bu açıdan Kıbrıs'la ilgili olarak araştırma yapıp kendisine rapor göndermesini önermişti; ama Albay Home başka bir göreve atıldığından bu yönergeyi yerine getirememişti¹¹. Gene 1878 yılı Martında, Lord Salisbury, Hindistan Bakanı iken, bir İngiliz subayını, durumu ivedilikle ve gizlice yerinde araştırmakla görevlendirmişti.

Lord Beaconsfield'in de aynı görüşte olduğu kuşku götürmüyor. 1830 yılında henüz 26 yaşında olan ve Benjamin Disraeli olarak bilinen bu İngiliz devlet adamı Kıbrıs'ı ziyaret ediyor; orda yalnız bir gün kalmakla birlikte, Ada hakkındaki izlenimlerini romantik biçimde ve takdirle anlatıyordu. Kıbrıs'tan sonra Beyrut, Suriye, Kudüs ve Filistin'in (İsrail) öteki yerlerini de gezen Disraeli, bir Musevi olarak büyük ölçüde etkileniyor; bu gezilerden edindiği izlenimleri, 15 yıl sonra kaleme aldığı *Tancred* adlı bir romanda dile getiriyordu.

1831 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali'nin orduları, oğlu İbrahim Paşa'nın komutasında Suriye'yi istilâya başlıyorlardı. Fransa'nın Mehmet Ali'yi tüm gücüyle desteklediği, İngiltere ile Avusturya'nın daha sonra Padişaha silâh yardımında buldukları bu savaş, 4 Kasım 1840'da Akkâ'nın karma bir İngiliz, Avusturyalı ve Türk filosunca bombalanarak ele geçirilmesi üzerine hemen hemen sona eriyordu. Bu evrede ve bunu izleyen uzun yıllar zarfında Suriye ve Filistin, her türlü siyasal ve dinsel açıdan, Osmanlı İmparatorluğunun önemli bir bölümü olarak, Hindistan'a dek uzanan en kısa yola sahip, Doğu'nun anahtarını elinde tutan, Fransız ve İngiliz çıkarlarının çatıştığı bir ülke ve İncil'de adı geçen kehanet ve yerlerin sahibi olarak İngiltere'de büyük önem ve dikkat topluyordu. İngiliz öğelerinin dimağını şu soru kurcalıyordu: "Akkâ ele geçirildikten sonra, Filistin koşulsuz olarak Türk yönetimine verilmeli midir, yoksa daha iyi bir yönetim sistemine yol açacak kimi devrimler mi yapılmalıdır?" Zaten

¹¹ *Life of Lord Salisbury*, C. II, s. 214.

bu sorularda, İngiliz basınının bir kısmı, Filistin'in Musevilere "geri verilmesi" konusunda bir kampanya açmış bulunuyordu¹².

Mısır'ın geri çekilmesi ve Filistin'deki İngiliz çıkarları, oldukça acayip bir öneride bulunulmasına neden oluşturmuştu. Bu öneriye göre, İngiltere, Mısırlıları Osmanlı İmparatorluğu ülkelerinden çıkararak Suriye'yi geri aldığı için, tazminat olarak Kıbrıs ve Akkâ'yı almalı idi. Bu öneri İngiltere'de kamuoyunun büyük bölümüne destekleniyordu. Öne sürülen görüşlere göre, İngiltere'nin bu iki yeri alması, Suriye ve Filistin'in gelecekteki güvenliğini koruyacak, Osmanlı İmparatorluğundaki halklara güvenlik verecek ve İmparatorluğa denge sağlayacaktı.

Disraeli ile Lord Salisbury'nin 1878'de Kıbrıs'ın işgalinden yana öne sürdükleri görüşler, 1840-41 yıllarında öne sürülen görüşlere büyük ölçüde benzemektedirler. Bu İngiliz devlet adamları 1878'de siyasetlerini çizerlerken, 1840-41 yıllarında öne sürülen, ama uluslararası kıskançlıkların sonuçsuz bıraktığı önerilerden görünürde epeyi esinlenmişlerdi. Sonra, daha önce öne sürülen önerileri cesaretle kabullenip uygulamada, bunların geçmişte kamuoyunca büyük ölçüde onaylanmış olduklarını görerek, o sırada onaylanmaları olasılığının büyük olduğunu umut etmiş olmaları olanaklıdır.

İngilizlerin 1840 yılında yapmak istedikleri işgalin nedeni, Zionizmin amaçlarından değişik değildir. İngiltere, Kıbrıs'la Akkâ'yı işgal ederse, Musevilerin Filistin'e götürüleceklerine ve "İncildeki gerçeğin Kutsal Topraklara döneceğine" inanıyorlardı. O sıralarda İngiltere'de bu görüşlere büyük ölçüde önem verildiği anlaşılmaktadır. Disraeli, İngiltere Kıbrıs'ı alırsa, ergeç Filistin'le Suriye'nin de İngiliz etkisi altına gireceğini umut ediyordu.

Kıbrıs İngiltere'ye İlhak Ediliyor :

Kıbrıs Antlaşmasında öngörülen büyük proje gerçekleşemedi. Çok geçmeden Lord Beaconsfield'in Kabinesi düşüyor (1880), Türk düşmanı Liberal Parti yönetimi erke (iktidara) geliyordu. Gene çok geçmeden İngiltere Mısır'ı işgal ediyor, Kıbrıs'ın önemi arka plâna düşüyordu. Mısır'ın işgal edilmesi üzerine meydana gelen askerî ve

¹² Sokolow, *History of Zionism* (Ziyonizmin Tarihi), C. I, bölüm XIX vd.; ayr. bkz. *Times* gazetesi, Londra, 9. 3. 1840 ve 17. 8. 1840; *Globe* gazetesi, 31. 6. 1840.

diplomatik sorunlar arasında bunalan İngiltere, Kıbrıs ve Anadolu ile gerektiği gibi ilgilenememeye başlıyordu.

İngiliz yönetiminin ilk 26 yılı sırasında Kıbrıs'da pek büyük gelişmeler kaydedilmemiş; Adanın askerî bir üs olarak geliştirilmesine önem verilmemiş; dahası, Magosa limanında bile pek az gelişme kaydedilmişti. İngilizler Adaya pek az veya hiç para harcamayı dilemiyor, Kıbrıs'ı kendi gelirine göre yönetmeye çalışıyorlardı; ama Kıbrıs Antlaşması imzalanırken İngilizler Osmanlı yönetimine yılda £ 95.000 sterlin haraç ödemeyi kabullenmişlerdi. Bu para Kıbrıs'dan toplanıyordu.

1914'de Türkiye İngiltere'ye karşı savaşa girerken, İngilizler, 5 Kasım 1914'de yayınladıkları bir Kiral Fermanıyla Ada'yı İngiltere'ye ilhak ederek bir sömürge gibi yönetmeye başlıyorlar; 26 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye, İngiltere'nin Kıbrıs'ta yarattığı bu olupbittiyi kabullenmek zorunda kalıyordu.

